

УДК 008-043.86(477 : 4)

АЛЬТЕРНАТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛАХ СТАТЕЙ О. ПАХЛЬОВСЬКОЇ ТА І. ДЗЮБИ)

Сергій КЛІЦЕНКО

*Харківська державна академія культури, кафедра культурології,
Бурсацький узвіз, 4, 61003 Харків, Україна
тел. (057) 731-51-05*

У статті розглянуто шляхи і можливості розвитку української культури, які пропонують Оксана Пахльовська та Іван Дзюба – прихильники західницької альтернативи її майбутнього. Тому особливу увагу приділено аналізу саме цього аспекту їхніх концепцій, виявленню його слабких та сильних рис.

Ключові слова: “європеїзація”, “білорусизація”, модернізація, західництво, народництво, майбутнє.

Як відомо, на початку ХХ ст. в Україні відбулася полеміка між західниками та народниками, що досягла свого апогею в літературних дискусіях другої половини 20-х років. Насильницьки перервана в ті часи, вона була відновлена в культурно-мистецькому середовищі України наприкінці століття. Серед великого спектру проблем, поставлених у центр сучасної полеміки між західниками та народниками, помітне місце посідають футурологічні погляди на українську культуру. Вони не тільки репрезентують різні можливості її розвитку, а й мають безпосередній вплив на напрямок цього розвитку. Тому названа проблема є дуже важливою і потребує всебічного дослідження. У цій статті ми розглядаємо погляди О. Пахльовської та І. Дзюби, що є показовими для західницької візії майбутнього української культури.

Стан наукового розроблення проблеми свідчить про малу її дослідженість. Частково приділяє увагу цій проблемі лише О. Гнатюк у своїй книзі “Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність” [1].

Незалежно один від одного, О. Пахльовська та І. Дзюба 2001 р. пропонують майже ідентичні алгоритми розвитку української культури, які найчіткіше окреслюють характерні для всіх західників погляди на її майбутнє. Обидва автори передбачають лише дві альтернативи, які І. Дзюба називає “песимістичним” та “помірно-оптимістичним” варіантами, а О. Пахльовська “білорусизацією” та “європеїзацією”. Через близькість змісту “песимістичного” варіанту з “білорусизацією”, а “помірно-оптимістичного” з “європеїзацією”, надалі в тексті ми будемо називати альтернативи розвитку української культури влучнішими, як на нашу думку, термінами О. Пахльовської. “Білорусизацію”, тобто зведення автохтонної культури до мінімуму, як це сталося у Білорусі, автори сприймають вкрай негативно, пов’язують її з економічною слабкістю України та вважають вигідною насамперед Росії. При здійсненні цього варіанту О. Пахльовська та

І. Дзюба передбачають “капілярне” проникнення російськомовної культури до україномовної, нехай повільну, але неухильну деконструкцію структури останньої, що врешті-решт призведе до її занепаду. На думку О. Пахльовської та І. Дзюби, ця альтернатива надійно прив’яже Україну до Росії, остаточно зробить Україну політично та економічно залежною від сусідньої держави. О. Пахльовська вбачає особливу небезпеку такого процесу у неможливості громадянського протесту проти нього. Однак ми вважаємо, що такий протест можливий, принаймні в Західній Україні, де національні культурні особливості та традиції залишаються глибоко вкоріненими, і де вже виникали пропозиції “галицьких сепаратистів” щодо взаємен з “Великою Україною” на ґрунті загрози культурної асиміляції російськомовною культурою.

Проте О. Пахльовська (як імпліцитно й І. Дзюба) не схильна перекидати всю вину щодо “білорусизації” на Росію, роль якої обмежує здійсненням опору позитивним змінам (наприклад, намаганнями зберегти український телепростір заповненим російськомовним шоу-бізнесом, книгарень – російськомовною книгою, спробами позиціонування Московського Патріархату Православної Церкви як єдиного авторитетного співбесідника). Ще одним винуватцем “білорусизації” О. Пахльовська визнає політичний та культурний організм сьогодишньої України. Сучасні політичні та культурні еліти мають усі можливості впливати на ситуацію, але не використовують їх. Наприклад, діаспорні структури, замість вкладати гроші в малопродуктивні шкільні олімпіади, могли б створити об’єктивну, авторитетну масову газету, яка впливала б на свідомість громадян та протистояла маніпуляціям із свідомістю суспільства. Проявами “білорусизації” України, що з’явилися внаслідок недбалості політичних та культурних еліт країни, О. Пахльовська називає: редукцію інформаційного простору, що перетворила інформацію на механізм маніпулювання народом, замість того, щоб використовувати її в побудові “відкритого суспільства”; кризу видавничої справи в Україні, відсутність в ній системності, через що зменшується її привабливість та конкурентоспроможність; відсутність сучасних, ефективних критичних фільтрів між книгою та суспільством, а натомість існування пострадянської критики з культурами “особистостей” та не менш анахронічної, псевдомодерної критики з фрейдистською методологією; відсутність системи культурної репрезентації України в Європі та комунікації її з європейськими культурами (брак словників, підручників, інститутів культури за кордоном, виставок тощо); проблему морального виховання та необхідність піднесення освітнього рівня суспільства. Задля подолання перелічених проявів “білорусизації” О. Пахльовська закликає до солідаризації всіх прогресивних сил у рамках певних проектів, що за алгоритмом авторки вже буде першим кроком до “європеїзації”.

Другу альтернативу, “європеїзацію”, автори пов’язують з поліпшенням економічної ситуації в країні, зокрема, у сфері культури, зменшенням домінування російськомовної культури, збільшенням контактів з іншими культурами Європи і світу, появою продуманої державної культурної політики (лише в І. Дзюби). Західники О. Пахльовська та І. Дзюба, звичайно ж, є прихильниками цієї альтернативи та звертають на неї особливу увагу, не маючи, однак, ілюзій щодо швидкого вирішення накопичених проблем навіть у випадку здійснення окресленого варіанту.

О. Пахльовська вважає “європеїзацію” поверненням української культури до європейської, називає її єдиним можливим шляхом для України, якщо вона

“мислиться в категоріях держави, нації, культури” [9, с. 174], причому культурне долучення до Європи вона вважає невід’ємним від вступу до ЕС: “Україна буде українською державою тією мірою, якою вона сформується як держава європейська” [9, с. 187]. Але на шляху “європеїзації” О. Пахльовська бачить багато перешкод, найбільшою з яких називає економічну неуспішність, що дуже уповільнює культурний розвиток. Тому з цим сценарієм в авторки пов’язане впровадження непопулярних у суспільстві реформ (реструктуризація системи виробництва, масивна технологізація, уніфікація освіти), що на першому етапі викликають безробіття та інші проблеми, і які (на час роботи автора над текстами) проводили Польща, Чехія тощо. І тільки після успішного вирішення економічних проблем стане можливим нейтралізація проявів “білорусизації”, підвищення авторитету української культури та мови, вирішення інших питань.

Українським О. Пахльовська вважає також посилення зовнішніх зв’язків та відповідної репрезентаційної системи української культури. Для виконання цих завдань авторка пропонує низку заходів для розширення співробітництва українських та іноземних освітніх центрів: забезпечити умови для плідної співпраці україністичних центрів у світовому масштабі, де особлива координаційна та наукова роль належатиме МАУ (Міжнародна асоціація україністів); створити інститути української культури в різних країнах, а також кафедри й лекторати української мови й літератури при місцевих університетах; створити відповідні кафедри чужоземних мов у провідних українських університетах; обмінюватися викладачами та студентами та ін.; встановити зв’язки з іншими країнами в театральному та музичному мистецтві, кінематографії, архітектурі, між засобами масової інформації, забезпечити контакти релігійних установ.

Крім того, О. Пахльовська передбачає виникнення нових проблем у процесі “європеїзації” української культури. Наприклад, вона розглядає питання про майбутнє національних держав в ЕС в еру глобалізації, що, згідно з прогнозами, повинні взагалі зникнути. Проте сьогодні ці прогнози можна вважати хибними з огляду на існування явища глокалізації та процеси розвитку Польщі, Чехії, інших країн в ЕС. О. Пахльовська звертає увагу на проблему з європейськими мовами, які поділяють на “транспортні” й “нетранспортні”, вважаючи необхідним входження української мови до першої, престижнішої групи. (Однак для України, чия мова ніколи не слугувала мовою міжнародного спілкування, ми вважаємо цю мету недосяжною). На думку О. Пахльовської, Україні необхідно навчитися не підкреслювати свою унікальність та особливість, а знаходити риси спільні з іншими культурами, говорити зрозумілою для демократичного світу мовою, що не може мати ані провіденційного, ані місійного, ані риторичного характеру.

І. Дзюба свою другу альтернативу також головно бачить у розвитку української культури та в її поверненні до європейського контексту, тобто “європеїзації”. Як і О. Пахльовська, він звертає увагу на важливість поліпшення цього для економічного розвитку. І вже на такому підґрунті можливо вирішити численні культурні проблеми з допомогою загальнонаціонального проекту. За І. Дзюбою, цей проект має синтезувати “головні підходи до проблематики та перспектив розвитку української культури в контексті викликів ХХІ століття” [3, с. 56], хоча на ньому позначається й “борги” ХХ та ХІХ ст. Відсталість української культури в певних позиціях він намагається – у дещо романтичному дусі – подати як сприятливий елемент реалізації згаданого проекту.

Отже, на думку І.Дзюби:

1. Модерністські проекти не змінили кардинально, як передбачалось, свідомості та поведінки людини, а тому народи, що не занехаяли свого історичного досвіду і традиційної культури, більше здатні протистояти викликам майбутнього.

2. Під загрозою ідеологічної та естетичної цензури, а також русифікаторської нівеляції українська культура накопичила великий потенціал, який може викликати культурно-історичний прорив.

3. Культура часто розвивається безвідносно до матеріального розвитку самого суспільства, а тому культурний прорив може відбутися і в не надто економічно благополучній Україні.

4. “Плебейський” характер культури також може стати історичною перевагою, щоправда, за дуже сприятливих умов.

Можна частково погодитися з автором проекту, що ці підстави в деяких ситуаціях сприятимуть розвитку української культури, хоча частіше викликають протилежний результат. Тому, на нашу думку, треба розраховувати не на здійснення позитивних прогнозів, а забезпечити насамперед еволюцію цих підстав у керунку до їхніх протилежностей (крім першого пункту); не шукати серед несприятливих умов корисних елементів, а забезпечити комфортні умови, де буде більше відкритих для успіху шляхів, аніж небезпек. Ми хотіли б також звернути увагу на третю позицію, яка свідчить про латентне визнання інших можливостей розвитку української культури, крім двох основних, тобто, про відступ у цьому пункті від західницької візії майбутнього української культури.

Елементами ж самого розвитку національної культури мають бути:

1. Освоєння всієї повноти культурної спадщини, перетворення її на актуальний чинник самоусвідомлення суспільства, інтерпретація світової та російської культури з погляду української.

2. Ворення нової самобутності на основі традицій та “актуальної культурної свідомості, зорієнтованої на світовий культурний досвід” [3, с.65], але не відновлення її. Іван Дзюба вважає, що “найплідніший шлях до утвердження національної самобутності, можливо, пролягає через універсалізацію власного досвіду, через розкриття універсального первня в самобутності” [3, с. 65].

3. Подолання стереотипів сприйняття української культури.

4. Модернізація інфраструктури культури, її технологічне переозброєння (залишаються особливо відсталими в цьому сенсі ті частини культурної сфери, що мають індустріальний характер: телебачення, кіно, радіо, видавнича галузь, шоу-бізнес). Важливу роль тут має зіграти інформатизація України, зокрема гуманітарної сфери, введення української мови в коло сучасних комп’ютерних комунікацій.

5. Демоніполізація індустрії культури з різним для окремих галузей її роздержавленням, однак із забезпеченням державної підтримки основ культурної інфраструктури.

6. Народження нової інтелектуальної якості у сфері культури: інтеграція в європейські та світові культурні процеси й організаційні структури; народження нової естетичної якості із сучасної механічної суміші в українському мистецтві; розвиток словникарства, літературознавства та мистецтвознавства, бажано актуальних і для інших країн; створення дослідницьких центрів з аналітичним та прогностичним завданням.

7. Найголовнішою рисою української культури внаслідок всіх попередніх змін має стати універсальність – здатність взаємодії з багатьма культурами світу, а також

така інтерпретація національного буття, що для людей в усьому світі вчинила б його зрозумілим і важливим.

Як бачимо, більшість пунктів автора цих ідей спрямовані на модернізацію української культури, встановлення її панівного становища в українському суспільстві. І водночас ця програма спрямована на “європеїзацію” української культури, якщо взяти до уваги проєвропейський контекст модернізаційних пропозицій та фактичну невід’ємність в українських дискусіях дискурсу модернізації (за винятком кількох випадків) від дискурсу “європеїзації”. І. Дзюба звертає увагу і на розвиток в цих умовах інших національних культур. Їм повинні бути забезпечені гармонійний розвиток та допомога з боку держави. Але вони “будуть адаптовані культурною свідомістю в моделі нової національної самоідентифікації як реальне культурне багатство України” [8], що відбувається в культурі кожної повноцінної нації. Особливе місце тут посідає російська культура, домінування якої повинно природним чином зменшитися. Її роль в українському суспільстві в будь-якому випадку залишиться великою, однак вона повинна поступитися провідним місцем українській культурі завдяки зростанню потенціалу саме останньої, зменшенню на цьому тлі привабливості першої, поверненню до української культури частини зрусифікованих українців та інтеграцію до неї частини росіян.

У рамках розвитку національної культури І. Дзюба пропонує також кілька проєктів, що мають “месіаністичний” характер. Автор проєктів вважає, що завдяки належним зусиллям можуть бути здійснені три сценарії, перший з яких він пов’язує з можливістю формування культури української як ключової в країні у забезпеченні симбіозу різнорідних культур: цьому сприяє її розташування між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю, її історичний досвід засвоєння і поєднання різних культурних традицій. Згідно з другим сценарієм, Україна може зробити внесок в екуменістичний рух завдяки присутньому в неї досвіду протистояння православ’я та католицизму, а також примирення цих релігій (греко-католицька церква). Третій сценарій пов’язаний з надією, що Україна може зіграти велику роль у створенні екологічної свідомості людства, до чого її зобов’язують Чорнобильська катастрофа, рівень української промисловості, що засмічує і нищить природу, напівзабуті традиції народної культури.

Здійснення цих трьох проєктів, вважає І. Дзюба, може розпочатися лише за умови реалізації головного проєкту – після початку гармонійного розвитку української культури в самій Україні, тобто, належить до віддаленої перспективи.

На шляху реалізації кожного з цих проєктів ми бачимо кілька великих перешкод. Щодо першої пропозиції І. Дзюби слід зауважити, що насправді успішного досвіду поєднання різних культур на території України ніколи не було. Навіть у Львові, який з часу свого заснування відзначався релігійною та етнічною різноманітністю, ворожість між різними народами ніколи не згасала [2]. Те ж стосується й історичних передумов другого проєкту – не можна назвати насильницький перехід до унії прикладом компромісу, крім того, протистояння різних конфесій і досі є характерним для України. І навіть якщо наша країна могла слугувати прикладом усім іншим у першому та третьому проєктах, навряд чи вона зможе тут зіграти важливу роль: навіть найпотужніші екологічні рухи не вплинуть на рішення держав великої вісімки, а в культурному плані країни Сходу та Заходу, Півдня та Півночі при потребі можуть знайти консенсус і без посередництва України. Та й як може одна культура забезпечити симбіоз культур інших країн? Вона може лише

сприяти цьому процесу в якомусь регіоні, бути учасницею в діяльності окремого кола культур, однак жодна культура, навіть найсильнішої країни, не забезпечить “між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю” [3, с. 56] симбіозу культур. Проте в ролі міфів ці проекти можна використати для мобілізування творчих і духовних сил в Україні.

Отже, в алгоритмах О. Пахльовської та І. Дзюби найчіткіше сформульовано характерні для західників погляди на можливості розвитку української культури, з передбаченням лише двох альтернатив цього розвитку: “білорусизації” та “європеїзації”. Причому бачимо негативне ставлення до альтернативи “білорусизації” та позитивне до “європеїзації”, а їхні погляди щодо останньої альтернативи, доповнюючи один одного, творять певну цілісність. Зокрема І. Дзюба звертає велику увагу на потребу внутрішнього розвитку української культури, а О. Пахльовська підкреслює важливість розвитку на цьому шляху міжнародних зв’язків. Для обох авторів проектів, як і для всіх західників, є характерними: орієнтація на створення модерної української культури; впевненість у приналежності української культури до європейської; переконаність у необхідності збільшення частки україномовного продукту в країні; негативне ставлення до Росії-імперії як загрози для незалежності України, але готовність до взаємодії з новою, реформованою Росією. Однак, на відміну від послідовної західниці О. Пахльовської, у І. Дзюби в багатьох позиціях відчуваються впливи народництва – насамперед, у тих, що носять “месіаністичний” характер та призначені виправдати слабкі елементи української культури. І хоча вони становлять велику частину роздумів І. Дзюби, ці погляди не є структуроутворюючими, а лише вписаними в загальну структуру парадигми “європеїзації”.

1. *Гнатюк О.* Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.

2. *Грицак Я.* Страсти по Львову / Я. Грицак // Незалежний культурологічний часопис “Г”. – 2002. – № 26. – С. 66-88.

3. *Дзюба І.* Від маргінальності до універсальності / І. Дзюба // Сучасність. – 2008. – № 1–2. – С. 53-65.

4. *Дзюба І.* Деякі проблеми розвитку нашої культури / І. Дзюба // Україна. Наука і культура: Щорічник. – 2002. – № 31. – С. 4-7.

5. *Дзюба І.* Дорожня карта для української культури / І. Дзюба // Київ. – 2008. – № 4. – С. 2-4.

6. *Дзюба І.* Україна і світ / І. Дзюба // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 4. – С. 31-40.

7. *Дзюба І. М.* Україна перед сфінксом майбутнього / І. М. Дзюба // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 3-22.

8. *Дзюба І.* Україна – Росія: протистояння чи діалог культур? [Електронний ресурс] / І. Дзюба // Україна – Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин. – К., – 2001. – С. 265-333. – Режим доступу.: <http://litopys.org.ua/rizne/dros.htm>

9. *Пахльовська О.* Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. вид-во Пульсари, – 2008. – 656 с.

АЛЬТЕРНАТИВЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ (НА МАТЕРИАЛАХ СТАТЕЙ О. ПАХЛЕВСКОЙ и И. ДЗЮБЫ)

Сергей КЛИЩЕНКО

*Харьковская государственная академия культуры,
кафедра культурологии,
Бурсацкий спуск, 4, 61003 Харьков, Украина
тел. (057) 731-51-05*

В статье рассмотрены пути возможного развития украинской культуры, которые предлагают Оксана Пахлевская и Иван Дзюба – сторонники западной альтернативы ее будущего. Особое внимание уделено анализу именно этого аспекта их концепций, выявлению его слабых и сильных черт.

Ключевые слова: “европеизация”, “белоруссизация”, модернизация, западничество, народничество, будущее.

THE ALTERNATIVES OF UKRAINIAN CULTURE DEVELOPMENT (BASED ON THE ARTICLES OF O. PAHLOVSKYA AND I. DSYUBY)

Sergey KLITSENKO

*Kharkiv State Academy of Culture,
Department of culturology,
Bursatskiy uzviz, 4, 61003 Kharkiv, Ukraine
Phone: 8 (057) 731-51-05*

The suggested possibilities of ukrainian culture by O. Pahlovskya and I. Dsyuby are considered in the article. The authors are supporters of the western alternative and its future. The biggest attention is paid to the analysis of its conception aspect, to the determination of its strong and weak sides.

Key words: “europeanizing“, “byelorusiazation“, modernization, “zahidnetstvo“, populism, future.

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2009

Прийнята до друку 23.09.2009